

TAUTONYME PRÆFIKSALE PERSONBETEGNELSER I DANSK OG POLSK Af Eugeniusz Rajnik

Tautonyme konstruktioner har i reglen den samme oprindelse hhv. den samme herkomst. De viser i deres fonologiske og morfologiske struktur en høj grad af lighed. Her vil jeg kun sammenligne sådanne tautonyme personbetegnelser, som opfylder følgende kriterier:

1. Et præfiks hhv. præfiksoid forekommer i de to sammenlignede sprog i flere sammenhænge og som et bundet morfem. Det har ikke noget sidestykke, som kunne forekomme frit.
2. Et basisleksem, som er en afledning, forekommer frit, fx dan. antisemit : semit - pol. antysemita : semita. Jeg medtager ikke sådanne personbetegnelser, som fx dan. polygamist : *gamist - pol. poligamista : *gamista.
3. Der foreligger et klart motivationsforhold mellem præfiksdannelse og basisleksem, dvs. samme betydning ligger også i grundordet selv. I denne sammenligning lader jeg såkaldte præelementer (mest af lat. ell. græsk oprindelse) ude af betragtning, som indeholdes i basis, da de kun lader sig adskille diakronisk, fx
ad- /< lat. ad/, sml. dan. advokat - pol. adwokat.
Synkronisk set hører sådanne konstruktioner ikke til præfiksdannelser, men de bliver opfattet som derivater, som er afledt fra præfigerede basisverber.

Udvidelsen og modificeringen af de ord, som betegner personer, sker ved hjælp af præfikser og er mest af græsk, romansk ell. engelsk oprindelse. De har vundet indpas både i dansk og polsk og er først og fremmest begrænset til de baser, som er fremmedord. Adskillige præfiksale personbetegnelser især med sådanne præfikser som anti-, eks-, super- er i reglen blevet dannet efter engelsk forbillede, som danner model for analogidannelser.

Rækkedannelsen er forskellig, men ret svagt udviklet, fordi selv produktive præfikser er tydelig underlagt restriktioner.

Der er kun få præfikser, der forekommer oftere. Der findes indskrænkninger vedr. forbindelse mellem bestemte præfikser og bestemte baser. Det er ikke uden betydning, hvilket præfiks der forbinder sig med hvilket substantiv som basis. Så fx lader a- sig ikke erstatte af non-, sml. dan. ateist : *nonteist og modsvarende pol. ateista : *nonteista.

Man skal lægge mærke til, at begge sprog hver for sig råder over præfiksale personbetegnelser, som mangler for tiden i det andet sprog, selv om der findes en potentiel basis, sml.
dan. superprofessor - pol. ./. (professor)

./. (recensent) - superrecenzent

Ved præfiksdannelser bliver basisleksemmet omdannet og semantisk modificeret. Ved hjælp af en tabel vil jeg give en oversigt over forskellige typer af modificeringer af basis (jf. J.Erben 1975:79). Præfikserne bliver indordnet i bestemte semantiske grupper, fordi der med hvert præfiks forbinder sig en bestemt betydningskomponent.

Art af modificering af basis	Betydningskomponent	Præfikser		Eksempler	
		dan.	pol.	dan.	pol.
1.argumentation	a. 'højst'	ærke-	arcy-	-biskop	-biskup
	b. 'meget stor'	super-	super-	-atlet	-atleta
2.negation	'ingen, ikke, imod'	a-	a-	-teist	-teista
		in-	in-	-deter-	-deter-
				minist	minista
		ir-	ir-	-ratio-	racjo-
				nalist	nalista
3.taksation	a. 'stedfor-trædende'	non-	non-	-konfor-	-konfor-
				mist	mista
		pseudo-	pseudo-	-patriot-	-patrio-
				ta	
	b. 'forhen-værende'	anti-	anty-	-semit	-semita
		vice-	wice-	-konsul	-konsul
		pro-	pro-	-rektor	-rektor
		eks-	eks-	-konsul	-konsul

4. sociation	'partner af'	ko-	ko-	-refe- rent	-refe- rent
5. gentagelse	'endnu'	ana-	ana-	-baptist-	-bapty- ta
6. fornyelse	'ny'	neo-	neo-	-fascist-	-faszy- sta

Den følgende oversigt over præfiksale personbetegnelser i dansk og polsk gør ikke krav på at være fuldstændig. Der er kun draget nogle typiske eksempler frem:

dansk		polsk	
a- 'ikke'	ateist	a-	a'teista
ana- 'endnu'	anabaptist	ana-	anabaptysta
anti- 'imod'	antikommunist	anty-	antykommunista
Under engelsk sprogindflydelse siden det 19. årh. er præfikset anti- produktivt i dansk, især i pressen og litteraturen. Næsten i alle tilfælde forbinder dette præfiks sig med baser (mest på -ist i dansk hhv. -ist/a// -yst/a/ i polsk), hvor disses betydning refererer til en negativt vurderet person.			
antropo- 'menneske'	antropobiolog	antropo-	antropobiolog
astro- 'stjerne'	astrofysiker	astro-	astrofizyk
auto- 'selv'	autobiograf	auto-	autobiograf
bio- 'liv'	biokemiker	bio-	biochemik
eks- 'forhen- værende'	eksdiplomat	eks-	eksdypomata

Præfikset eks- er blevet anvendt i dansk siden ca. 1800 og optræder især i personbetegnelser inden for det politiske liv. Sådanne konstruktioner betegner personer med hensyn til disses forhenværende status.

geo- 'jord'	geofysiker	geo-	geofizyk
hydro- 'vand'	hydrogeolog	hydro-	hydrogeolog
hyper- 'over'	hyperæstetiker/ hyperæstet	hiper-	hiperesteta
in- 'ikke'	indeterminist	in-	indeterminista

Ved assimilation er der opstået nogle præfiksvarianter, fx im- (foran -m-) og ir- (foran -r-) i dansk hhv. i- (foran -m-) og

og ir- (foran -r-) i polsk, sml.
dan. immigrant pol. imigrant
irrationalist irracjonalista
inter- 'mellem' internationalist inter- internacionalis-
ta

ko-/kor- 'med' koproducent ko- koproducent
korrespondent ko- korespondent

I forbindelse med ko- (i nogle tilfælde) står assimilations-
formen kor- (foran -r-) i dansk.

kontra-/kontre- kontra-revolutionær kontr- kontrrewolucjo-
'gegen' nista

Præfikset kontre- blev brugt i dansk i det 18. årh., men der er kun bibeholdt et eksempel: kontreadmiral - pol. kontr-
admiral.

meta- 'efter'	metafysiker	meta-	metafizyk
mikro- 'lille'	mikrobiolog	mikro-	mikrobiolog
mono- 'enkelt'	monoteist	mono-	monoteista
multi- 'mange-'	multimillionær	multi-	multimilioner
neo- 'ny'	neokapitalist	neo-	neokapitalista

Præfikset neo- betegner tilhængere af nogle politiske, videnskabelige og kunstneriske retninger. Neo- konkurrerer i dansk synonym med præfikset ny-, men denne konkurrence indskrænker sig dog kun til få tilfælde, og der forekommer (med undtagelse af: neorealist ≠ nyrealist) ikke nogen semantisk forskel mellem begge former.

non- 'ikke'	nonkonformist	non-	nonkonformista
pan- 'al-, hel-'	panslavist	pan-	panslawista
para- 'bi-'	parapsykolog	para-	parapsycholog
poly- 'fler-'	polyteist	poli-	politeista
pro- 'for'	prorektor	pro-	prorektor
pseudo- 'falsk'	pseudopatriot	pseudo-	pseudopatriota
pyro- 'ild'	pyrotekniker	piro-	pirotechnik
super- 'over-'	superatlet	super-	superatleta
sur- 'over-'	surrealist	sur-	surrealista

ultra- 'udover' /den/ ultrakonser- ultra- ultrakonserwa-
vativ/e/ tysta

Præfikset ultra- forbindes kun med sådanne personbetegnelser, som baser i dansk, som forekommer i form af substantiverede adjektiver. Ultra- udtrykker en ekstrem komparationsgrad.

vice- 'i stedet vicekonsul wice- wicekonsul
for'

Præfikset vice- optræder i forbindelse med bestemte titler som betegner stedfortrædere for personer med højere rang.

ærke- 'over' ærkebiskop arcy- arcybiskup

Præfikset ærke- (indtil ca. 1800 erts-) findes kun i begrænset omfang i dansk og er i sin oprindelige betydning 'den øverste' uproduktivt.

Ved en sammenligning af tautonyme præfiksale hhv. præfiksoideale personbetegnelser i dansk og polsk kan man konstatere følgende overensstemmelser og forskelle:

1. Ikke alle sammenlignede præfikser og præfiksoider er i samme grad produktive. Til de mest produktive hører anti-, neo- og vice- i dansk hhv. anty-, neo- og wice- i polsk.
2. Nogle præfikser er underlagt en regelmæssig assimilation vedr. basens forlyd, fx dan. immigrant - pol. imigrant.
3. De fleste sammenlignede personbetegnelser har samme lydform. Forskellige er: anti- - anty-, hyper- - hiper-, kor- - ko-, poly- - poli-, pyro- - piro-, vice- - wice-, ærke- - arcy.
4. Forskellige præfikser kan forekomme med samme basis, fx. dan. monoteist, polyteist - pol. monoteista, politeista.
5. Nogle præfikser kan indgå synonyme ell. antonyme forbindelser. Så konkurrerer bl.a. neo- og ny- (undtaget: neorealist / nyrealist) i dansk, fx neokapitalist - nykapitalist. Antonym er fx dan. monoteist - polyteist og pol. monoteista - politeista.
6. For nogle modifikationstyper står der flere præfikser til rådighed, fx a-, in-, ir- og non- både i dansk og polsk.
7. Både dansk og polsk viser hver for sig en række præfiksale personbetegnelser, som mangler i det andet sprog, selv om der findes en tilsvarende basis.
8. En del af de undersøgte præfiksdannelser har i dansk hovedtryk på selve præfikset, mens det tilsvarende præfiks i polsk ikke bliver betonet.

HVORNÅR SKETE FORENKLINGEN AF DET MORFOLOGISKE SYSTEM?
eller

HVAD SAGDE KONG GORM TIL SIN KONE, NÅR HAN OM MOR'NEN
KOM IND TIL DAVRE?

Af K. Ringgaard

Abstract:

Morfologien på vore runestene er helt oldnordisk.

Morfologien i vore landskabslove, især Jyske Lov, er stærkt forenklet.

Forenklingen må altså være sket derimellem.

Dette er så evident, at vore håndbøger blot fremstiller det, ikke kommenterer det.

I mit indlæg vil jeg dog betvivle, at det forholder sig så simpelt og ligetil. Jeg vil komme med argumenter imod den hidtidige opfattelse, og til sidst vil jeg, omend med nogen nervøsitet og bæven, skitsere en alternativ hypotese.

K. Ringgaards foredrag bliver trykt i Arkiv för nordisk Filologi, bd. 104, 1990.